

МОВОЗНАВСТВО. ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 81'366.587:811.161.2:629.73(043.2)

ВАРЕНКО Володимир, ДОБРОВОЛЬСЬКА Людмила

УКРАЇНСЬКА АВІАЦІЙНА ТЕРМІНОЛОГІЯ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ

У статті проаналізовано проблеми лексичного формування та функціонування авіаційної термінології на сучасному етапі розвитку української мови. Зроблено історичний екскурс до витоків української авіаційної термінології. Звернуто увагу на лексикографічне опрацювання даної проблематики. Особливої уваги приділено проблемам використання власне української лексики, позбавлення української авіаційної термінології ідеологічних догм та переходу на радіообмін українською мовою.

Ключові слова: авіаційна термінологія; лексичний склад; терміни; власне українська лексика.

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень. На сучасному етапі розвитку суспільства, розвитку авіаційної галузі, підготовки відповідних фахівців з новою силою постає нагальна потреба унормування, систематизації, відповідності української авіаційної термінології міжнародним нормам, стандартам, практиці використання та функціонування авіаційної лексики в інших мовах. Багато в цьому плані вже зроблено, в тому числі і фахівцями Національного авіаційного університету — існують відповідні стандарти, такі як: ДСТУ 3432–96 *Авіаційна наземна техніка*: Терміни та визначення; ДСТУ 3589–97. *Системи та комплекси авіаційного обладнання*. Надійність та експлуатація: терміни та визначення; ДСТУ 3590–97 *Авіаційна техніка*. Умови польотів літальних апаратів. Терміни та визначення; ДСТУ 4091–2001. *Авіаційна метеорологія*. Терміни та визначення основних понять; укладено словники з авіаційної термінології, опубліковано чимало досліджень. Проте, незважаючи на широке коло дослідників проблеми формування та функціонування авіаційної лексики (Д. Бабейчук, Л. Верхулевська, В. Гейченко, Р. Гільченко, Т. Дячук, І. Ключковська, О. Ковтун, І. Кочан, Л. Халіновська та інші), на нашу думку, проблема досліджена недостатньо і потребує подальшого наукового дискурсу і вивчення.

На жаль, в силу багатьох причин, українська авіаційна термінологія впродовж багатьох років і, особливо, радянського періоду, розвивалася неповноцінно. Одна з головних — це бездержавність, а відповідно і відсутність стратегії розвитку української авіаційної тер-

мінології. Адже заперечувалось повноцінне функціонування української мови як такої. Інша причина — могутній вплив «братньої» сусідньої мови, її домінування в багатьох сферах суспільного розвитку, зокрема, і в авіаційній галузі, а звідси — і авіаційної лексики, відверте калькування російських авіаційних термінів, вживання слів-росіянізмів. Сучасні дослідження авіаційної терміносистеми української мови повинні ліквідувати зазначені прогалини, сприяти вдосконаленню та систематизації української авіаційної лексики, зменшенню її русифікації, закріпленню в словниках і державних стандартах власне українських термінів, які були несправедливо витіснені іншомовною лексикою (не тільки російською!).

Виклад основного матеріалу. Історичні витoki формування авіаційної термінології, безперечно пов'язані з появою перших літальних апаратів та розвитком авіабудування. Цей період припадає на кінець XVIII — поч. XIX ст. На українському ґрунті, як зазначає Л. Халіновська [7, с. 93], про системне використання авіаційної лексики можемо говорити від початку XX століття. В цей час з'являється багато словників, серед них: «Словник московсько-український» В. Дубровського (1918 р.), «Словник чужих слів, що вживаються в українській мові» З. Пиптенка (1918 р.), «Русско-украинский словарь» Б. Степаненка (1918 р.), «Словник російсько-український» П. і П. Терпилів (1918 р.), «Словник технічної термінології» М. і Л. Дарморосів (1926 р.), «Правописний словник та правила правопису й розділових знаків» Г.О. Сабалдира та О. Коломацької (1930 р.) та інші.

Ключовими для авіаційної термінології цього періоду стають лексеми *авіація* та *повітроплавання*. Зокрема, в «Словнику технічної термінології» (українсько-російському) (1926 р.) М. та Л. Дарморосів зафіксовано термін *повітроплавання* та його морфологічні варіанти *повітролітання*, *повітроплавба*, серед яких усталився в мові термін *повітроплавання*. У деяких словниках спостерігається заміна іншомовного терміна *авіація* власне українським. Зокрема у «Словнику московсько-українському» В. Дубровського (1918 р.) до лексеми *авіація* засвідчено синонім *літання* та низку лексем, синонімічних до слів із компонентом *авіа-*: *авіаторській* — *літунський*; *авіатор* — *літун*; *авіаційний* — *літальний* тощо [1].

Надалі (кінець 30-х — початку 50-х рр.) спостерігається значний спад у розвитку української термінології і термінографії. На думку Л.Т. Масенко, «нищівних ударів зазнала школа термінознавства, яка склалась у попередній період, після фізичної розправи з мовознавцями, які встигли укласти десятки термінологічних словників, проведення в 1933 р. «викорінення, знищення націоналістичного коріння на мовному фронті» цілковито змінило засади творення терміносистем» [4, с. 15].

Натомість особливої уваги заслуговують словники авіаційної термінології, видані поза межами України. Головним центром із середини 30-х рр. ХХ ст. стає Берлін, зокрема, словниковий відділ Українського Наукового Інституту, який, починаючи з 1936 р., систематично збирає й опрацьовує лексичний матеріал для великого словника української мови та видає серію лексикографічних праць, переважно перекладних: «Німецький та український військовий словник» (40 тис. слів у 2-х частинах) й «Німецький та український летунський словник (близько 20 000 слів) Івана Ільницького-Занковича. У німецькій та українській частинах обох словників міститься близько 60 тисяч термінів, які належать до військової галузі [2, 3]. Щодо останнього, то, як підкреслює Л. Халіновська, «уперше впродовж означеного періоду було створено вузькофаховий авіаційний словник, який містив значний масив термінів, утворених на власномовному ґрунті (здебільшого вдало замінюючи запозичення)» [7, с. 96]. Порівняємо: амфібія — *водоземець*; планер — *вітрун*; дерижабль — *повітроплав*; парашутист — *летопадник*; стрибок з парашутом — *летоскок*;

планерування — *вітрування*; посадка — *осідання*; гідроплан — *водолітак* тощо. Чи виправдана така практика — формувати авіаційну термінологію, максимально залучаючи ресурси власної мови, водночас не скочуючись до пуризму (заперечення потреби запозичувати терміни інших мов)? На нашу думку, однозначно так. Проте, на жаль, зазначена власне українська лексика не прижилась в авіаційній галузі. Причини треба шукати в суспільно-політичній площині, ідеології комуністичного режиму. Що заважає сьогодні змінити ситуацію, адже зникли ідеологічні бар'єри, маємо власну, українську державу? Нічого, крім традицій та мовної практики. Отже, вкрай необхідно залучати відповідних фахівців з метою унормування, систематизації, осучаснення української авіаційної термінології.

Треба зазначити, що 60–80 роки ХХ ст. позначились певним похваленням в сфері формування української авіаційної термінології (напр., «Російсько-українському технічному словнику» що нараховував близько 80 000 термінів), проте ця робота не була позбавлена ідеологічних догм.

90-ті рр. ХХ ст., зі здобуттям Україною незалежності, і до сьогодні характеризуються активною лексикографічною діяльністю. Серед низки виданих праць виокремимо «Російсько-український військовий словник» (1992) за ред. О.О. Лісної, «Російсько-український словник для військовиків» А. Бурячка, М. Демського та Б. Якимовича (1995), словник «Російсько-українсько-англійська авіаційна термінологія» Д.Г. Бабейчука (близько 4000 українських, російських та англійських термінів) та «Російсько-український авіаційний словник» (8 тисяч термінів) за редакцією Г.О. Кривої (1997), «Російсько-український словник наукової термінології: Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю та Космос» за редакцією В.В. Гейченка, В.М. Завірюхи, О.О. Зеленюк та ін. (1998).

Особливо треба виділити праці викладачів Національного авіаційного університету такі як: «Російсько-український словник авіаційних термінів» (2004 р.) у двох томах за редакцією В.П. Бабака, де вперше зафіксовані терміни *авіаконцерн*, *авіалайнер*, *авіафракт*, *аеротаксі* та інші, «Тлумачний словник авіаційних термінів» (укл. Л.Ф. Верхулевська, С.С. Кіраль, М.В. Луцок, Л.Г. Скуратівська та Н.Ю. Ясакова за загальною редакцією М.С. Кулика (2007), двотомний словник авіа-

ційних термінів Н.М. Кириченко й В.В. Лободи, словник термінів з авіоники Л.Г. Скуратівської та Л.Ф. Верхулевської та інші праці. Так, наприклад, «Тлумачний словник авіаційних термінів» містить близько 1200 термінів і термінологічних словосполучень.

На нашу думку, окремою проблемою є проблема радіообміну українською мовою у повітряному просторі України. У «Повітряному кодексі України», який був затверджений у 1993 році, коли Україна мала значні амбіції щодо власної незалежності й самодостатності, виписано, що «ведення радіообміну між органами обслуговування повітряного руху на території України та екіпажами повітряних суден України здійснюється українською або російською мовою, а з екіпажами повітряних суден зарубіжних держав — англійською або російською мовою» [5]. Однак розвиток української авіаційної фразеології радіообміну так і не відбувся. Свідченням цього є документ, який набув чинності у 2004 році «Про затвердження Правил ведення радіотелефонного зв'язку та фразеології радіообміну в повітряному просторі України», в якому зазначено, що «ведення радіообміну між екіпажами повітряних суден, органами обслуговування повітряного руху та відповідними наземними службами на території України, у повітряному просторі України та повітряному просторі над відкритим морем, де відповідальність покладено на Україну, здійснюється англійською або російською мовою» [6]. Необхідність використання англійської

мови є зрозумілою (в міжнародному повітряному просторі необхідна одна-єдина мова спілкування), але чому друга — російська і тільки російська? Така ситуація може цілком задовольняти авіаційних чиновників, але аж ніяк не свідому частину авіаційного персоналу та й народу України загалом.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Короткі висновки будуть не зовсім втішними. По-перше, українська авіаційна термінологія, незважаючи на досить тривалий період практики розвитку і використання до сьогодні перебуває на стадії формування і потребує інвентаризації, систематизації й упорядкування, мовної уніфікації, освоєння й адаптації запозичених термінів.

По-друге, на жаль, впродовж багатьох років (радянський період!) українська авіаційна лексика свідомо насичувалась російськомовними чи калькованими з російської мови термінами і така практика уже стала традицією.

По-третє, у зв'язку з попереднім висновком, зауважмо, що залишився незайманим величезний пласт власне української термінологічної лексики і то на сьогодні не є предметом широкої дискусії і зацікавлення відповідних державних мужів і фахівців.

І останнє. Прикро, що проблема радіообміну в повітряному просторі українською мовою за роки незалежності не набула відповідної ваги. Будь-яка держава, що поважає себе, мусила б звернути на цю проблему першорядну увагу (принаймні на рівні внутрішніх повітряних рейсів!).

Список використаної літератури

1. Дубровський В. Словник московсько-український. — К.: Рідна мова, 1918. — 361 с.
2. Ільницький-Занкович І. Німецький та український військовий словник / Deutsches und ukrainisches militarisches wörterbuch. — Берлін: Вид-во Бернад і Грефе, 1939. — 504 с.
3. Ільницький-Занкович І. Німецький та український летунський словник / Deutsches und ukrainisches Fliegewörterbuch. — Берлін: Вид-во Бернад і Грефе, 1939. — 206 с.
4. Масенко Л. Мовна політика в УРСР: історія лінгвоциду // Л. Масенко / Українська мова у XX

сторіччї: історія лінгвоциду. Документи і матеріали / Упор.: Л. Масенко, В. Кубайчук, О. Демська-Кульчицька; За ред. Л. Масенко. — К.: Видав. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. — 399 с.

5. Повітряний кодекс України // Відомості Верховної Ради. — 1993. — № 25. — С. 274.

6. Про затвердження Правил ведення радіотелефонного зв'язку та фразеології радіообміну в повітряному просторі України // Наказ Міністерства транспорту України № 486 від 10.06.2004.

7. Халіновська Л.А. Українська авіаційна термінологія у лексикографічному опрацюванні // Л.А. Халіновська / Українська мова, 2014, №3. — С. 93–104.

В. ВАРЕНКО, Л. ДОБРОВОЛЬСКАЯ
УКРАИНСКАЯ АВИАЦИОННАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ: ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ

В статье проанализованы проблемы лексического формирования и функционирования авиационной терминологии на современном этапе развития украинского языка. Сделан исторический экскурс к истокам украинской авиационной терминологии. Обращено внимание на лексикографическую обработку данной проблематики. Особого внимания заслужили проблемы использования исконно украинской лексики, избавления украинской авиационной терминологии идеологических догм и перехода на радиообмен на украинском языке.

Ключевые слова: авиационная терминология; лексический состав; термины; исконно украинская лексика.

V. VARENKO, L. DOBROVOLSKA
UKRAINIAN AVIATION TERMINOLOGY: PROBLEMS OF FORMATION AND FUNCTIONING

The article is devoted to the problems of lexical formation and functioning of aviation terminology at the modern stage of the Ukrainian language development. The historical excursion to the origins of Ukrainian aviation terminology is done. Investigated here is the lexicographical study of this subject. The authors pay attention to the problems of using Ukrainian proper vocabulary, deprivation Ukrainian aviation terminology of ideological dogma and transmission to radiocommunications in the Ukrainian language.

Keywords: aviation terminology; lexical structure; terms; proper Ukrainian language.

V. VARENKO, L. DOBROVOLSKA
UKRAINIAN AVIATION TERMINOLOGY: PROBLEMS OF FORMATION AND FUNCTIONING

The article is devoted to actual scientific problem — the formation and functioning of the Ukrainian aviation terminology. In particular, special attention is paid to the problem of normalization and systematization of Ukrainian aviation terminology in accordance with international norms and standards. Indeed, despite the wide range of researches of the problems of the aviation vocabulary formation and functioning the problem is not explored and requires further study and scientific discussions.

The authors state that there are many reasons Ukrainian aviation terminology has developed defectively for many years, and especially during the Soviet period. One of those reasons is statelessness, and hence lack of Ukrainian aviation terminology development

strategy. Another reason is the powerful influence of «brotherly» neighbor language, its domination in many areas of social development, particularly in the aviation industry and aviation vocabulary, frank tracing of Russian aviation terms, the use of words-russisms. Modern researches of aviation terminological system of Ukrainian language must eliminate these gaps, contribute to the improvement and systematization of Ukrainian aviation vocabulary, reduce its Russification and fixation in dictionaries and state standards for the Ukrainian own terms that were unjustly ousted by foreign language vocabulary (not only Russian!).

The authors state that the historical beginnings of the formation of Ukrainian aviation terminology are connected with the appearance of first aircraft and the development of aerospace. This period falls on the end of the eighteenth century — the beginning of the nineteenth century. We can speak about systemic use of aviation vocabulary in Ukraine from the beginning of the twentieth century. A lot of dictionaries appeared at that time, among them: «Moscow-Ukrainian Dictionary» (V. Dubrovskyy, 1918), «Dictionary of alien words which are used in the Ukrainian language» (Z. Pyptenko, 1918), «Russian-Ukrainian Dictionary» (B. Stepanenko, 1918), «Russian-Ukrainian Dictionary» (P. and P. Terpyliv, 1918), «Dictionary of Technical Terms» (M. and L. Darmorosiv, 1926), «Spelling Dictionary and Rules of Spelling and Punctuation» (H. Sabaldyra and O. Kolomatska, 1930). Lexical units «aviation» and «aerostation» have become key ones in aviation terminology at this period. In particular, in the «Dictionary of Technical Terminology» (Ukrainian-Russian) (1926) M. and L. Darmorosiv have fixed the term «aerostation» and its morphological variants «povitrolitannya», «povitroplavba», among which the term «aerostation» has become the most common. In some dictionaries the foreign language term «aviation» is changed by the own Ukrainian term. In particular, Volodymyr Dubrovskyy in his «Moscow-Ukrainian Dictionary» took the synonym «litannya» and some other lexical units synonymic to the word with a component «avia»-: «aviatorskyy» — «litunskyy»; «aviator — litun»; «aviatsijnyy» — «litalnyy».

In particular the dictionaries of aviation terminology published abroad are worth sharing. Berlin and in particular Vocabulary Department of Ukrainian Research Institute which since 1936 has systematically collected and studied lexical material for a large dictionary of the Ukrainian language and issued a series of lexicographical works, mostly translated: «German and Ukrainian military dictionary (40,000 words in 2 parts)» and «German and Ukrainian letunskyy dictionary (about 20,000 words)» by I. Ilnytskyy-Zankovych became the main center in the mid thirties of the twentieth centu-

ry. The restricted-professional aviation dictionary which contained a large amount of terms formed on the Ukrainian basis (mostly successfully replacing the borrowed words) was created for the first time.

Is this practice justified — to form aviation terminology, involving the resources of the own language, while not slipping into purism? In our opinion, definitely yes. However, unfortunately, aforesaid Ukrainian

language did not catch on the aviation industry. The reasons must be sought in the socio-political sphere, the ideology of the communism. What prevents a situation from being changed today? Nothing but tradition and language practice. Therefore, it is essential to involve relevant professionals to normalization, organizing and modernizing the Ukrainian aviation terminology.

Стаття надійшла до редакції 22.05.2017

УДК 811.8

ІВАНУСА Ольга

МАНІФЕСТАЦІЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКОЇ КАРТИНИ СВІТУ В ТВОРЧОСТІ АМЕРИКАНСЬКОГО ПИСЬМЕННИКА ІНДІАНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ СКОТТА МОМАДЕЯ

У статті розглядаються особливості, роль та способи маніфестації індивідуально-авторської картини світу в творах Скотта Момадея. Особлива увага приділяється способам подачі фонові інформації у досліджуваних творах. Через художню картину світу деміфологізуються етнообрази, етносюжети та етномотиви світосприйняття корінного населення Північної Америки.

Ключові слова: індивідуально-авторська картина світу; національна мовна картина світу; плем'я Кайова.

Постановка проблеми. На сучасному етапі особливий інтерес дослідників викликають проблеми пов'язані з мовною картиною світу, мовною особистістю, мовною свідомістю, дискурсом, національно-культурною складовою комунікації. Термін «картина світу» є одним із головних понять, що виражають специфіку людини та її буття, її взаємовідносини зі світом і найважливіші умови її існування у світі [9, с. 11].

У текстах амеріндіанського письменника другої половини ХХ ст. показані художні образи, які вірають у сучасні етнокультурні цінності. У дослідженні етнолінгвістичного напрямку великий вплив літератури та духовного розвитку людства, зв'язок мови й духовної культури, національних особливостей світосприйняття, народного побуту, мови та менталітету народу, мови й народної творчості, яка зображається в мовній картині світу окремої етнічної спільноти.

«Мовна картина світу — сукупність зафіксованих в одиницях мови уявлень народу про дійсність на певному етапі розвитку народу, уявлення про дійсність, відображене у значеннях мовних знаків — мовне членування світу, мовне впорядкування предметів і явищ, закладена у системних значеннях слів інформація про світ» [8, с. 54].

Дослідження мовної картини світу та індивідуально-авторського стилю американського письменника в контексті проблем фонові інформації надає уявлень про його творчість, основні риси мовної особистості на тлі культурних традицій і визначає його місце в історії національної та інтернаціональної культури.

Індивідуальну авторську картину світу треба розглядати у зв'язку з художньою, яка, на думку З. Попової, є вторинною, що «виникає у свідомості читача при сприйманні ним художнього твору. Картина світу у художньому тексті створюється мовними засобами, при цьому вона відображає індивідуальну картину світу у свідомості письменника» [9, с. 56]. У ній, за словами дослідниці, можуть відобразитись «особливості національної картини світу — наприклад, національні символи, національно-специфічні концепти» [9, с. 57].

Завдяки художній картині світу відбувається збагачення мовної картини кожного індивіда, адже він може оперувати новими образами чи символами, тими, які автор увів у свій твір. Мовна картина світу — спосіб відбиття реальності в свідомості людини, що полягає у сприйнятті цієї реальності крізь призму мовних та культурно-національних особливостей, притаманних певному мовному колективу,